

YANGI O‘ZBEKISTON BARQARORLIGIDA IQTISODIY MADANIYAT VA XULQ-ATVORNING O‘RNI VA ROLI.

Termiz davlat pedagogika instituti
Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
Milliy g‘oya , ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi
yo‘nalishi 3-kurs talabasi
Abduvohidova Diyora Norboy qizi

Ilmiy raxbar:

Xamrayev Sardorbek Sharafutdinovich

Termiz davlat pedagogika instituti

Falsafa, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi

kafedrasi katta o‘qituvchisi

Telefon raqami: +998882592727, +998931902706

e-mail: asdp95@umail.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiy madaniyatning barqarorlikni ta’minlashdagi o‘rni bevosita ishlab chiqarish madaniyati va iqtisodiy xulq-atvor bilan chambarchas bog‘liqligi yaxlit tizim doirasida tahlil etiladi. Iqtisodiy madaniyat tizimi sifatida uning integrativ va funksional aloqalari yoritilib, ayniqsa funksional jihatlardan biri bo‘lgan iqtisodiy xulq-atvor masalalari alohida ko‘rib chiqiladi. Mazkur masalaga oid bir qator mutaxassislarning qarashlari va ta’riflari ham tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: empirik tadqiqotlar, raqobatbardosh, integrativ, funksional, struktura, iqtisodiy xulq-atvor, xulq, mehnat, odob-axloq.

Mamlakatimizda insonning ijtimoiy-ma’naviy salohiyatining ro‘yobga chiqishi, iqtisodiy madaniyatning o‘rni va mezonini muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu ijtimoiy falsafaning muhim metodologik xulosasi hisoblanadi.

Shu o'rinda empirik tadqiqotlar, nazariy izlanishlar va jahon iqtisodiy-amaliyotishuni isbotladiki, iqtisodiy madaniyat mehnat unumdorligi va sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. U yuqori sifatli raqobatbardosh, chiroyli va mukammal tovarlarni ishlab chiqarish va realizatsiya qilishda zamonaviy iqtisodiyotda asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Hozirda qaysi mamlakat yoki korxonaning iqtisodiy madaniyati yuqori bo'lsa, o'shamamlakat rivojlanish darajasi ham yuqori bo'ladi. Ammo, iqtisodiy madaniyat, uning o'zagi hisoblangan ishlabchiqarish madaniyati, bir butun yaxlit tizim bo'lib, undan foydalanish kompleks tarzda amalga oshirilsagina samara beradi, bu holatni tadbirkorlar, menejerlar, iqtisodiyotni boshqaruvchilar nazardan chetda qoldirmasliklari zarur.

Iqtisodiy madaniyatning funktsional aloqalaridan biri bu iqtisodiy xulq-atvordir. Iqtisodiy xulq-atvor mavzusi ko'plab iqtisodchi va psixologlarga bog'liq bo'lgan aloqalar bo'lib, ular tizim va elementlar o'rtasida ham ro'y beradi. Ular nafaqat tizimning gomeostozisini ta'minlaydi, balki tizimning dinamikasini belgilaydi. Xulq-atvor shaxsning harakatlari majmui. "Xulq-atvorda odamning shaxsiyati, fe'l-atvori, ehtiyojlari, didi xususiyatlari aniqlanadi; uning atrofdagi haqiqat narsalari va hodisalari bilan munosabatini ochib beradi"¹. Xulq-atvor faoliyatning shaxsning fazilatlari va qadriyatlar yo'nalishlari erkin namoyon bo'ladigan jihatlarini tavsiflaydi. Faoliyat mezoniy tushunchasiga tizim va o'zaro bog'liq bo'lgan quyi tizimlar kiradi, ularning kombinatsiyasi odamlar sa'y-harakatlari umumiy hamkorligi, ularning ehtiyojlari va manfaatlarini qondirish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy tuzilmaning ma'lum bir yaxlitligini belgilaydi.

Faoliyat tushunchasi ikki xildagi harakatlarni birlashtiradi: 1) tabiatan yoki iqtisodiy kuch tizimi tomonidan shartlangan qat'iy zaruriyatga bo'ysunadi; 2) faqat ma'lum darajada ob'ektiv holatlar, jamiyatning madaniy va huquqiy normalari bilan bog'liq sabab, lekin sub'ektga o'z va jamoat manfaatlarini qondirish maqsadlari va vositalarini tanlashda kengroq shaxsiy erkinlik berish. Shunga ko'ra, ushbu faoliyat

¹ Петросян Д. С. Интеграционная модель поведения человека / Д.С.Петросян // Общественные науки и современность. – 2008. – № 3. – С. 43

sohasida shaxs erkin tanlash uchun ko'proq imkoniyatlarga ega va shu bilan birga u o'z harakatlariga ko'proq javobgar bo'ladi. Agar ular ma'lum bir shaxsda yoki ijtimoiy guruhda ma'lum bir umumiy yo'nalishga ega bo'lsa, unda ular boshqalarning o'zlari bilan ijtimoiy aloqada o'zlarini yo'naltirishlariga imkon beradigan xatti-harakatlarning nisbiy yaxlitligini tashkil qiladi.

Hayotning turli sohalarida turli xil qiziqishlar, modellar, xulq-atvor turlari ustun bo'lganligi sababli ularni iqtisodiy, oilaviy va maishiy, deontologik (professional) va boshqalarga bo'lish mumkin. V. I. Verxovin, T.I.Zaslavskaya, V.G.Zalevskiy, V.S.Lyubchenko, I.V.Rozmaynskiy aholining iqtisodiy xulq-atvorining asosiy jihatlari to'g'risida umumiy nazariy va falsafiy qoidalarni ishlab chiqishga katta hissa qo'shdilar.

Iqtisodiy xulq-atvorning asosi–farovonlikka erishish yoki yuqori davlat yoki xususiy maqomga erishish yo'lidagi foyda va xarajatlarning nisbati to'g'risida shaxsning sub'ektiv g'oyasi. Iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlar bilan bir qatorda har bir insonning shaxsiy qobiliyatlari va ijtimoiy institutlar, urf-odatlar, etnik va mahalliy mentalitetning ta'sirini e'tiborga olgan holda ma'lum hayotiy imtiyozlarning nisbiy mavjudligini e'tiborga olish iqtisodiy xulq-atvorning individual va guruhli modellarini shakllantirishda ishtirok etadi.

T.Veblen "bo'sh vaqt sinflari nazariyasi" asarida ta'kidlaganidek, "jamiyat tuzilishi faqat ba'zi ijtimoiy guruhlarining fikrlash tarzining o'zgarishi natijasida yoki oxir-oqibat, hamjamiyatni tashkil etuvchi shaxslarning odatiy fikrlash tarzida sodir bo'lgan o'zgarish tufayli o'zgaradi, rivojlanadi, o'zgaruvchan muhitga moslashadi"². Binobarin, iqtisodiy xulq-atvorning muhim xususiyati bu foydalanish sohasi (moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish va taqsimlash) emas, balki odamlar o'rtasidagi munosabatlarning belgilovchi tamoyili–xarajatlar nisbati va kerakli natijalarni hisoblashdir.

Atrof-muhit mentaliteti va haqiqatni idrok etishning individual xususiyatlariga qarab, uning amaliy qo'llanilishi boshqa sub'ektiv bahoni oladi, axloqiy hukmdan faol

---

²Веблен Т. Б. Теория праздного класса / Т. Б.Веблен ; пер. С. Сорокина. – М. :Лиبرоком, 2011. – С. 200-201.

harakatlar va ijodkorlik uchun eng kuchli moddiy rag'bat sifatida tan olinadi. M.Veberning ijtimoiy harakatlar nazariyasida, A.Smit tomonidan ijtimoiy koordinasiya, T.Veblen tomonidan iste'molchilarning xatti-harakatlari va V.Zombratning "iqtisodiy ruhi"da nazarda tutilgan klassik metodologiyani tahlil qilish asosida iqtisodiy manfaat maqsadga muvofiq (terminologiyada) shakllanishini belgilaydi.

M.Veberning fikricha, "Iqtisodiy xulq-atvor turi, milliy madaniyat, xulq-atvorning oqilonaligi, ijtimoiy stereotiplar iqtisodiy xatti-harakatlarning an'anaviy turining paydo bo'lishiga ta'sir qiladi. Inson hissiyotlari dunyosi shaxsning iqtisodiy xulq-atvorining affektiv turini oldindan belgilab beradi"³. Shubhasiz, iqtisodiy xatti-harakatlarning sub'ekti - bu shaxs ya'ni odamlar manfaatlari va motivlari, ularning faoliyati nafaqat foyda olish bilan cheklanib qoladi balki, ma'naviy hayot, madaniyat, ta'lim va ijtimoiy psixologiyaning ko'p qirralariga ta'sir qiladigan (shaxsning o'zini o'zi anglashi, jamiyatdagi obro'si) haqiqiy birlashmasi, asosiy iqtisodiy maqsadga zid bo'lmaslik va pirovardida unga erishishga hissa qo'shishi, xulq-atvor bu shaxs tomonidan belgilanadigan faoliyat shaklidir⁴.

Iqtisodiy xulq-atvorni ijtimoiy va shaxsga yo'naltirilgan xulq-atvor turlaridan biri sifatida ko'rilganda, ushbu model nafaqat oqilona tomon (xarakterli xarajatlar va foyda nisbati bo'yicha qat'iy iqtisodiy hisob-kitob) bilan, balki axborot etishmovchiligi va shaxsiy sub'ektiv mulohazalar tufayli ahamiyatsiz deb tushunish mumkin. Bu esa ishlab chiqarish, taqsimlash, almashtirish va iste'mol qilish kabi xatti-harakatlarning xilma-xilligini ta'kidlashimizga imkon beradi. Aholining turli ijtimoiy-demografik guruhlarining iqtisodiy xulq-atvori shuni ko'rsatadiki, har bir shaxsning imkoniyatlarining xilma-xilligi uning iqtisodiy jarayonlarda ishtirok etish darajasini

³Вебер М. Основные социологические понятия. Избранные произведения / М.Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – С. 602.

⁴Зомбарт В. Буржуа : этюды по истории духовного развития современного экономического человека : пер. с нем. / В. Зомбарт ; изд. подгот. Ю.Н.Давыдов, В.В.Сапов. – М. : Наука, 1994. – С. 6-7.

aks ettirishi, hamda "iqtisodiy jarayonlardagi mavqeini belgilaydi, iqtisodiyotda va jamiyat hayotining boshqa sohalarida ishtirokini ta'minlaydi"⁵.

Xulq-atvor tushunchasi umumlashtirilgan shaklda shaxsning xatti-harakatlari o'zini o'rab turgan muhitini idrok etishidir. Bu nafaqat hozirgi paytda shaxsning hayotiy pozitsiyasini aniqlash bo'yicha xulosalar chiqarish, balki kelajakda uning harakatlarida oqilona kutishlarni bashorat qilish imkonini beradi. Bizning fikrimizcha, iqtisodiy xatti-harakatlar – bu ma'lum bir shaxs yoki guruhga xos bo'lgan, ularning turli xil manfaatlarini qondirish, foyda olishga qaratilgan ijobiy yo'naltirilgan harakatlarning nisbiy yaxlitligidir.

Iqtisodiy madaniyat iqtisodiy xatti-harakatlarni harakatga keltiruvchi kuch sifatida iqtisodiy sohada faoliyat ko'rsatadigan va sub'ektlarini yo'naltiradigan qadriyatlar, me'yorlar va ehtiyojlarning namoyon bo'lishidir. Iqtisodiy va noiqtisodiy bo'lmagan xatti-harakatlarning umumiy asoslari iqtisodiy madaniyatning uchta tarkibiy qismida namoyon qiladi: 1) mehnat odob-axloqi; 2) ilmiy va kasbiy bilimlar; 3) inson xulq-atvorini boshqaradigan me'yorlar va qadriyatlar. Hozirda inson iqtisodiy hayotini bilish bilan bir qatorda o'z-o'zini aks ettirish va o'z-o'zini tashkil qilishning roliningoshib borishi, ongni erkinlashtirish va individualizatsiya qilish tendentsiyalari kuchaymoqda.

Yoshlarning jamiyatga moslashuvi va iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayoni keskin o'zgarishlarga boy bo'lib, turli muhitda va makonda yashab ketishi, mulkni qo'lga kiritishi bilan harakterlanadi. Rossiyalik tadqiqotchi N.K.Jamsueva o'z ilmiy ishida iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayonlarini quyidagi jihatlar bilan bog'laydi:

- adaptatsiya (nafaqat tashqi muhit jarayonlariga, balki insonning ichki ruhiy dunyosini shakllantiruvchi faol va nafaol kechinmalarga moslashish);
- his qilish (jamiyatdagi mavjud bilimlar tizimini o'zlashtirishda, uni o'zaro faoliyat orqali individ va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar ijtimoiylashuv ob'ektining kommunikativ jihati hisoblanadi);

⁵Шабунова А.А. Экономическое поведение населения : теоретические аспекты : препринт / А.А.Шабунова, Г.В.Белехова. – Вологда : ИСЭРТ РАН, 2012. – С. 4-6.

- ta'sir o'tkazish (jamiyat va referent guruhlarning maqsadga yo'naltirilgan ta'sir o'tkazishi natijasida ongsizlik holatida qadriyatli va me'yoriy ustanovkalarni o'zlashtirish);

- fasilizasiya (hulq-atvorni yumshatish, bunda referent guruhlar individga ma'lum darajada erkinlik berib, unga ijodiy yondashish asosida o'z tajribasini namoyon qilish imkonini beradi);

- ingibitsiya (harakatning pasayishi, individning hayotiy tajribada o'zi to'plagan sosial tajribasi asosida shakllangan hulq-atvorga atrofdagilarning to'sqinlik qilishi);

- empatiya (individning o'zini boshqalar o'rniga qo'yish qobiliyati yoki shunga tayyorlik, voqe'likka o'zga kishi ko'zi bilan qarashga harakat qilish);

- espektasiya (individlarning o'z faoliyatlarini boshqa kishilar kutgan realliklar bilan olib borishi);

- identifikasiya (shaxsning o'zini boshqalarda mavjud belgilar bilan his qilish, anglash jarayoni⁶).

Yoshlarning iqtisodiy xulq-atvori bozor iqtisodiyoti islohoti ta'sirida, yangi O'zbekistonni qurishda islohotlarni jadallashishi ta'sirida o'zgarib boradigan hamda ular o'z-o'zini tashkil qilish orqali shu yangi iqtisodiy qadriyatlar muhitiga ijtimoiylashib boradilar.

Xulosa shuki o'zgaruvchan iqtisodiy xulq-atvori mohiyatini xossalari quyidagilardan tashkil topadi. *Birinchi*dan, o'zgaruvchan elementlarning o'ziga xos xususiyatlari maqsadlar, manfaatlar, qadriyatlar, motivlar, e'tiqodlarni o'zida jamlaydi; *ikkinchi*dan, iqtisodiy xatti-harakatlarning tuzilishini belgilaydigan ular o'rtasidagi munosabatlarning tabiatidan kelib chiqadi; *uchinchi*dan, iqtisodiy xulq-atvorni kontseptual tahlil qilishga urinish avvalo, uni atributlarini metodologik tahlil qilish kerakligini anglatadi. Uning umumiy ma'nosi – iqtisodiy fikrlash bilan bog'liqligini, xarajatlar va natijalar kombinatsiyasini baholashda rasionalizmga bo'lgan istak-maylni ifodalaydi; *to'rtinchi*dan, yoshlarning iqtisodiy qadriyatlar yo'nalishlari tarkibi bozor

⁶Жамсуева Н.К. Социализация молодежи в обществе переходного периода (общетеоретический подход). Улан-Уде, 1999. – С. 23-24

madaniyatining haqiqiy qadriyatlaridan farq qiladi: mehnat qila olish, mehnatsevarlik, shaxsiy javobgarlik, foyda, jamg'arma, boylik (iste'molchilik), ijtimoiy muvaffaqiyat (yutuq, obro'-e'tibor, maqom) bular bozor iqtisodiyotiga asoslangan – tadbirkorlik strategiyasini belgilaydi; *bashinchidan*, iqtisodiy xatti-harakatlarning afzal qilingan strategiyalari etuk yoshdagi yoshlar va ular orasida sezilarli darajada farq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Петросян Д. С. Интеграционная модель поведения человека / Д.С.Петросян // Общественные науки и современность. – 2008. – № 3. – С. 43
- 2.Веблен Т. Б. Теория праздного класса / Т. Б.Веблен ; пер. С. Сорокина. – М. :Либроком, 2011. – С. 200-201.
- 3.Вебер М. Основные социологические понятия. Избранные произведения / М.Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – С. 602.
- 4.Зомбарт В. Буржуа : этюды по истории духовного развития современного экономического человека : пер. с нем. / В. Зомбарт ; изд. подгот. Ю.Н.Давыдов, В.В.Сапов. – М. : Наука, 1994. – С. 6-7.
- 5.Шабунова А.А. Экономическое поведение населения : теоретические аспекты : препринт / А.А.Шабунова, Г.В.Белехова. – Вологда : ИСЭРТ РАН, 2012. – С. 4-6.
- 6.Жамсуева Н.К. Социализация молодежи в обществе переходного периода (общетеоретический подход). Улан-Уде, 1999. – С. 23-24.
1. Sharafutdinovich, K. S. (2024). Implementation Of Modern Technologies In The Development Of The Sector Of Ecotourism. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 28, 7-10.
2. Xamrayev, S. (2024). YANGI O 'ZBEKISTONDA EKOLOGIK TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHNI ASOSIY JIHATLARI. Solution of social problems in management and economy, 3(3), 23-27.
3. Sharafutdinovich, K. S. (2024). THE CONCEPT OF ECOLOGICAL TOURISM AND ITS SOCIO-PHILOSOPHICAL SIGNIFICANCE IN THE

DEVELOPMENT OF SOCIETY. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 4(2), 7-12.

4. Khamrayev, S. (2023). HISTORICAL PERIODS OF THE FORMATION OF ECOTOURISM IN THE WORLD. *Инновационные исследования в науке*, 2(10), 15-17.

5. Xamrayev, S. S. (2022). О 'ЗБЕКИСТОНДА ЕКОТУРИЗМ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТА'МИНЛАШДА ЕКОЛОГИК ТА'ЛИМ ВА ТАРБИЯ ЖАРAYONLARINI INTEGRATSIYALASH ZARURATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 524-528.